

Suspicion and Faith: The Religious Uses of Modern Atheism

Merold Westphal

New York: Fordham University Press, 1998

På ett ställe i den dräpande *Screwtape Proposes a Toast* låter C S Lewis den erfarna demonen farbror Screwtape klaga över kvalitén på den tidens syndare – de är helt enkelt mediokra, som syndare betraktat. Han drömmer sig istället tillbaka till Henrik VIII eller Casanova. Detsamma kunde sägas om vår tids ateister; de håller helt enkelt inte måttet jämfört med det förgångnas storheter. Ta till exempel en bästsäljare som Richard Dawkins *Illusionen om Gud*, en bok som utöver sin hätska ton och sina häpnadsväckande generaliseringar i första hand utmärks av en nära nog fullständig okunskap om det ämne den försöker behandla, nämligen tron att det existerar en Gud och dess konsekvenser. Man kan jämföra med en av de största kristendomskritikerna i den kontinentala traditionen, Nietzsche, vars filosofi man kan tycka vad man vill om, men han var åtminstone en djupt kultiverad människa som dristade sig att skaffa kunskap om det han föraktade.

En del ateisters tro måste man till och med högakta. Jag har till exempel alltid tyckt att det finns något stoiskt beundransvärt i det sätt på vilket Sartre är beredd att stå öga mot öga med en gudlös och därmed i grunden meningslös värld och ändå proklamera människans eget meningsskapande. Visserligen en högst bristfällig verklighetsteckning, men ändå inte utan ett nobelt drag, om än aldrig så uttröttande för människan.

I sin numera klassiska *Suspicion and Faith: The Religious Uses of Modern Atheism* går den själv troende amerikanske filosofen Merold Westphal ytterligare ett steg. Hans provokation är radikal: Freud, Marx och Nietzsche, tre av den moderna tidens mest högljudda kristendomskritiker, bör läsas av kristna som andaktslitteratur! Inte läsas för att refuseras, utan för att låta den egna tron genomlysas av dessa "misstänksamhetens mästare". Som Westphal förstår det går en röd tråd hela vägen från Gamla testamentets profeter och Jesus, via Luther och Karl Barth, till Freud, Marx och Nietzsche. Hur menar egentligen Westphal att vi ska förstå detta?

Det kan vara klagörande att inledningsvis skilja mellan två huvudtraditioner av religionskritik inom västerländsk filosofi, den evidentialistiska traditionen å ena sidan och den tradition som kännetecknas av misstänksamhetens hermeneutik å andra sidan. Den förstnämnda är intresserad av sanningshalten i den ena eller den andra religiösa trosföreställningen och huruvida den stöds av

rationella eller vetenskapliga demonstrationer. Det är i den här traditionen som de klassiska så kallade gudsbevisen har kommit att inta en framskjuten plats: Kan man t ex utifrån världens välordnade komplexitet argumentera för att den måste ha haft en intelligent skapare? Frågan om huruvida man ska tro på Gud är i den här traditionen en fråga om huruvida man har tillräckligt med evidens för ett dylikt försanthållande.

Med misstänksamhetens hermeneutik är det annorlunda; här förflyttas fokus från trosföreställningarna till de troende själva. Grundfrågan är: Vad motiverar en religiös tro i en människas liv? Misstänksamhetens mästare, ett uttryck myntat av den franske filosofen Paul Ricoeur, menar alla att frågan sanningsfrågan bara ligger på ytan, men att det djupt under denna yta finns verkliga motiv till religiös tro som allt som oftast är så skamliga att de måste döljas till och med för de troende själva. Med andra ord, religiös tro involverar en sorts självbedrägeri. Men vilka motiv kan vara så svåra att erkänna att de måste undertryckas på det viset? I grund och botten, menar misstänksamhetens mästare – Freud, Marx och Nietzsche – handlar det om *egenintresset*; de ser det som sin uppgift att demaskera det och avtäcka de verkliga motiven bakom religiös tro.

Evidentialism handlar alltså på ett ganska oproblematiskt sätt om våra trosföreställningar; misstänksamhet å andra sidan handlar om människorna som håller dessa trosföreställningar, deras *motiv*. Motiven, som är dolda även för subjektet själv, kommer man åt främst genom att skärskåda den *funktion* en viss trosföreställning fyller. Det visar sig då att den religiösa trons funktion ofta gagnar vårt *egenintresse* på ett eller annat sätt, vilket vi inte kan erkänna, utan måste *undertrycka*. Westphal menar att det krävs helt olika respons på de olika traditionerna av kristendomskritik. Vi är vana vid att diskutera vad som är sant; marknaden översköljs idag av en flod av ateistisk och apologetisk litteratur där sanningsfrågan står i centrum. En teist som konfronteras av någon som hävdar att Gudstron är en irrationell vanföreställning kan naturligtvis visa på de rationella överväganden som trots allt tyder på existensen av en Gud, och såna finns det som bekant ganska gott om. Detta kan ibland vara ett rättframt och okomplicerat delande av argument och övervägande, aningen teoretiskt kanske, men ändå inte utan värde. Betydligt mer komplicerat blir det när någon hävdar att min tro djupast sett är ett uttryck för min existentiella osäkerhet, en överdimensionerad projektion av något som gör mig trygg så att jag kan leva i en hotfull och osäker värld. Hur svarar jag då? "Nej", verkar vara på tok för trivialt för ett sådant djupt känt och verkligt intressant påstående. Westphals bok handlar om just detta – hur ska den troende gensvara på misstänksamhetens hermeneutik?

Kanske måste vi helt kort och mycket förenklat repetera vad misstänksamhetens mästare faktiskt säger om religionen. Westphals egen schematisering är användbar. Freud menar att det egentliga motivet till religiös tro är att människan känner en sorts ontologisk, eller existentiell svaghet och utsatthet och att hon därför söker tröst. I grund och botten handlar det om rädslan för döden. Den himmelske fadern, baserad på den jordiska far som utgör en trygghet för barnet, är en sorts önsketänkande, men som sådant måste det döljas för subjektet. Det går inte an att erkänna för sig själv att man är så rädd att man skapar en illusion av trygghet, i synnerhet inte om denna illusion ska kunna erbjuda effektiv

tröst. Just detta undertryckande, denna repression, skapar i sin tur psykiska spänningar som kan få ödesdigra konsekvenser för individen.

Marx å sin sida menar att religionen är ett uttryck för att makten, rent sociologiskt, är i behov av legitimering. Ekonomin, som är den drivande motorn, behöver staten och staten behöver ideologin för att kontrollera massorna. Kristendomen, menar Marx, är en sådan ideologi, som lär människorna att nöja sig med sin lott, att inte sträva efter mer, att sitta still i båten. Den kristna ideologin är därför ett sorts narkosmedel som möjliggör maktens exploatering av de svaga massorna: den talar i höga etiska termer, men dess egentliga funktion är att passivisera.

Nietzsche, slutligen, ser saken från motsatta hållet. Religionen är för honom ett uttryck för de sociologiskt svaga gruppernas begär efter hämnd på de starka. Precis som slavar vill de göra uppror och nedslå sina herrar, men de saknar den nödvändiga styrkan. De enda vapen de har är mentala, så de utvecklar ett tänkande där det goda likställs med svaghet och undergivenhet, just de egenskaper som de blivit påtvingade. Ondska definieras sedan per automatik som styrka, att hävda sin rätt och så vidare. I den utsträckning detta tänkande slår igenom får de en sorts bitter hämnd på herrarna som nu förstås som onda människor. Emellertid leder detta till en djup oärlighet: det som samhället kommer att fira som godhetens stora dygder har i själva verket sitt ursprung i en sorts tandlös bitterhet, vilket naturligtvis måste döljas för att verkligen vara effektivt.

Här måste det tilläggas att ingen av misstänksamhetens mästare är så naiva att de tror att det undantryckande eller döljande som de här strategierna involverar är något som den enskilda människan medvetet gör; snarare rör det sig om processer som ligger djupt fördolda i det individuella och kollektiva psyket. För att blottlägga de verkliga strukturerna behövs därför just en misstänksamhetens hermeneutik, en tolkning som inte bara ser på ytan utan letar efter de djupare motiven. Det är sådana tolkningar som Freud, Marx och Nietzsche förser oss med.

Tillbaka nu till vår fråga: Hur ska man som kristen svara på de här anklagelserna? Tillbaka också till Westphals radikala förslag: Kristna bör läsa Freud, Marx och Nietzsche lagom till påsk, som en del i en andlig självförståelse. Hur hänger allt detta ihop?

Misstänksamhetens mästare har, hävdar Westphal, plagierat mycket av sin religionskritik rakt av från de gammaltestamentliga profeterna, från Jesus, från Paulus och vidare från Luther och andra. Det de har plockat upp är framförallt kritiken av *instrumentell religion* som löper som en röd tråd genom de judiska och de kristna skrifterna, vilka överhuvudtaget inte är odelat positiva till religion, inte ens till de religiösa yttringar som sker inom den egna traditionen. Vi kan dra oss till minnes profeten Amos, vars Gud säger till Israeliterna: "Jag avskyr era fester, jag hatar dem, jag står inte ut med era högtider... Låt mig slippa dina psalmer, jag vill inte höra ditt strängspel! Men låt rätten välla fram som vatten och rättfärdigheten som en uteslutande ström." (Amos 5:21-24) Eller för den delen Jesus, som i likhet med Nietzsche gisslar de som använder sig av religionen för att framställa sig själv som goda människor i liknelsen om farisén och tullindrivaren (Luk 18:9-14). Också här är problemet egenintresset, detta att använda religionen instrumentellt för att tjäna sina egna egoistiska behov och skaffa sig fördelar. Om detta säger Westphal helt *a propos*: "Det finns en ateism som ligger

närmare sanningen än en viss sorts religion; inte bara någon annans religion utan kanske vår egen.” (s. 6)

Nu framgår säkert också poängen med att läsa misstänksamhetens mästare som andlig läsning – de hjälper oss att känna igen synden i våra egna liv tvärs igenom självbedrägeriet. Använder inte jag själv min tro på ett instrumentellt sätt allt som oftast? Kanske som en sorts krycka, eller så att Gud reduceras till min stora nallebjörn. Kanske för att rättfärdiga mitt eget ”välsignade” liv i ljuset av de fattigas lidande. Kanske för att fälla en dom över ”de andra” där jag inte skulle ha dömt. Hur ofta reducerar jag inte Gud till en sorts generalagent för min egen lycka på bekostnad av andras. En poäng med att läsa misstänksamhetens mästare är att lära sig tolka på ett nytt sätt, ett sätt som hela tiden har ett vaket öga för alla de sätt på vilka vi bedrar oss själva. Så kan läsningen leda till en ny självkänedom, och självkänedom ligger, som kristna tänkare från Augustinus till Calvin förstått, helt nära kännedom om Gud.

Westphals bok har på kort tid blivit en sorts klassiker i kraft av sin originalitet. Boken är inte lätt, det är trots allt en filosof som skriver om svåra ämnen, men författaren är genomgående pedagogisk, vilket gör att man kan rekommendera den till snart sagt alla som har ett intresse av hur kristen tro kan relateras till misstänksamhetens hermeneutik, så länge personen i fråga är villig att anstränga sig lite. För den som vill ha en god introduktion till Freuds, Marx och Nietzsches religionsteorier av en kristen tänkare som inte i första hand är ute efter att tillbakavisa dem utan efter att lära sig av dem, finns det helt enkelt ingen bättre än *Suspicion and Faith*. Men att lära sig av betyder naturligtvis inte att acceptera teorierna som de står; här finns gott om utrymme för kritik. Dessutom måste man inse att misstänksamhetens hermeneutik inte kan tillämpas uteslutande på religion, utan på alla mänskliga förehavanden. Som människor är vi alla benägna till självbedrägeri i egenintressets tjänst, oavsett om det gäller religion, politik, affärer, vetenskap eller något annat. Om Freud säger mig att min Gudstro i själva verket tjänar en dold agenda i mitt liv kan jag ju alltid svara med samma mynt och fråga vad för sorts dold agenda hans egen ateism tjänar. Här är det inte svårt att hitta alternativ. Inte heller är det meningen att vi ska fastna i en sorts cynism där inget undslipper misstänksamhetens frätande syra. Inte alls, misstänksamhetens hermeneutik blottlägger inte hela sanningen; det finns mycket i människors liv som överhuvudtaget inte kan förklaras i termer av egenintresse och dolda motiv. Men den blottlägger en hel del som vi har nytta av att veta, sådant som kan lära oss att leva äkta och med ett allt större mått av självkänedom, så att vi kan säga med psalmisten: ”Du som älskar ett uppriktigt hjärta, ge mig vishet i mitt innersta.” (Ps 51:8)

Andreas Nordlander

Doktorand i religionsfilosofi vid Lunds universitet